

Dobrogea – Zonă de multiculturalitate și multietnicitate

Paula Popoiu
Muzeul Național al Satului
„Dimitrie Gusti”
paulapopoiu@yahoo.fr

Studiul habitatului (așezare și arhitectură vernaculară) din Dobrogea depășește simpla inventariere a datelor privind arhitectura tradițională și propune o analiză de tip monografic, în care locul principal îl ocupă legătura intimă dintre peisajul antropizat și modelatorul acestui peisaj – locuitorul satului tradițional.

Bazată inițial pe ideea de salvare și protejare a patrimoniului monumental din zona rurală a Dobrogei, cercetarea și-a adăugat treptat componente determinate de necesitatea cunoașterii ansamblului condițiilor care au dat naștere construcțiilor vernaculare, a habitatului dobrogean și a modului complex de viață ce s-a desfășurat aici de-a lungul timpului.

Studiul Dobrogei a relevat, pe parcursul desfășurării sale, o regiune fascinantă prin istoria sa, locuită de o multitudine de populații cum nu întâlnim nicăieri în Europa, populații care au lăsat peste tot în peisaj urmele trecerii și care au dat naștere unui model de conviețuire interetnică, valabil și astăzi, în condițiile diminuării drastice a numărului etniilor ce populează acest loc.

Extinderea cercetării în Dobrogea, inclusiv în Dobrogea bulgărească și în zonele învecinate din Basarabia și Ucraina, altădată surse de populare a Dobrogei cu diverse grupuri aflate în mișcare, fie din cauze economice, fie din cauza războaielor sau a persecuțiilor religioase, impune încă o analiză antropologică în care factorul uman trebuie să-și releve rolul important pe care l-a avut în transformarea habitatului, de-a lungul istoriei complexe a zonei. Sublinierea „*modelului cultural dobrogean*”, a cărui decodificare implică analiza unor relații biunivoce între românii autohtoni (*dicienii*) și celelalte populații care s-au stabilit aici de-a lungul timpului, venind din zone mai mult sau mai puțin depărtate de teritoriul și spiritualitatea dobrogeană, este încă unul din scopurile declarate ale studiului Dobrogei de nord.

Informațiile folosite pentru reconstituirea istoriei zonei rurale au fost furnizate în cea mai mare parte de cercetarea de teren, având în vedere raritatea documentelor scrise sau dificila accesibilitate, deoarece, în mare măsură, acestea sunt redactate în limba turcă. Informațiilor obținute direct de la locuitori, pe baza unor instrumente standardizate de lucru, li s-au adăugat informații de natură istorică furnizate fie de bibliografia de specialitate, fie de cercetarea fondurilor arhivistice păstrate la București, Tulcea și în arhivele primăriilor rurale.

Arhivele primăriilor din satele cercetate, chiar dacă adesea dezordonate și greu de obținut, au fost uneori singurele izvoare pertinente care au permis, într-o oarecare măsură, reconstituirea istoriei așezării. Nu de puține ori, registrele de stare civilă sau caietele de însemnări ale unor primari, de la începutul secolului al XX-lea (cazul satelor Ciucurova, Enisala, Topalu, Seimeni) au contribuit la refacerea unei atmosfere umane deosebit de interesante pentru cercetătorul dornic să privească în profunzime, dincolo de simpla înregistrare a faptelor de cultură, către omul care a determinat apariția locuinței și a câmpului cultivat.

Izvoarelor scrise li s-au adăugat unele mai puțin obișnuite, pe care le-am putea numi, mai degrabă, ca fiind *de natură narativă și beletristică*: relatările călătorilor străini (diplomați, scriitori, reprezentanți ai bisericii, oameni de arme sau simpli aventurieri) începând cu Ibn Battuta (anul 1330) și Evliya Çelebi (anul 1651). Relatările călătorilor străini cuprind descrieri de ținuturi, așezări, construcții și tipuri umane având uneori atașate și importante documente cartografice și iconografice.

Studierea combinată a acestor date a permis nu numai cunoașterea și înțelegerea circumstanțelor nașterii și evoluției satelor investigate, ci și decelarea coordonatelor pe care s-a dezvoltat cultura populară dobrogeană. În cadrul acesteia identitatea și specificitatea fiecărui grup rezultă din analiza puținelor dovezi de cultură materială tradițională (sau ceea ce se constituie ca tradițional în Dobrogea, după anul 1877) care mai supraviețuiesc în această regiune, supusă și ea „vremii”, dar mai ales „vremurilor”: ocupație străină, războaie frecvente pe o perioadă îndelungată de timp, ruperea din întregul spiritual românesc cu pierderea temporară a identității, revenire și readaptare la matricea culturală vremelnic părăsită, cu refacerea spiritualității românești în cadrele mai speciale ale Dobrogei de după anul 1877.

Onomastica (toponime și antroponime) regăsită atât în izvoarele scrise, cât și în memoria locală a comunităților studiate, a relevat o serie de realități privind geneza așezărilor și a grupului întemeietor (în Dobrogea, toponimele derivate din antroponime sunt relativ frecvente).

Toponimele (turcești, românești, românești turcizate, turcești, traduse în românește după anul 1877, rar slave) scot în evidență raporturile etnice și sociale stabilite în diverse perioade de timp între populația autohtonă, românească, prezentă în izvoare sub denumirea de „creștini”, „moldoveni”, „cojani”, „mocani” și populația alogenă, provenită din colonizări sau rețineri spontane în teritoriu, cu diverse ocazii, conflictele între marile puteri europene nefiind de neglijat, mai ales pentru istoria modernă a locului.

Toponimele oglindesc cu precădere raportul demografic stabilit la un moment dat între cele două populații (turcească musulmană și românească creștină), care domină istoria Dobrogei până în anul 1877, când raportul demografic este schimbat radical în favoarea românilor. Aproape fiecare sat dobrogean și-a schimbat denumirea de câteva ori în decursul timpului, dar majoritatea toponimelor au rămas fie românești, fie turcești.

Depășirea etnocentrismului și a obsesiei continuității neîntrerupte și milenare, raportarea la zone culturale diferite din care provin grupurile întemeietoare, sunt condiții de bază în abordarea subiectului privitor la multiculturalitate și multietnicitate în Dobrogea. Același demers trebuie avut în vedere și în abordarea și sublinierea existenței de-a lungul timpului a unui model de conviețuire pașnică între etnii foarte diferite, nu numai ca informații culturale, dar și ca mod de viață sau confesiuni religioase. Acest model este decelabil în structura așezării și arhitecturii vernaculare și, nu în ultimul rând, în modul de viață în care relațiile între grupurile etnice ce locuiau același sat se desfășurau firesc, excluzând cel mai adesea tensiunile și dezvoltând o colaborare impusă chiar de mediul vitreg în care aceștia erau obligați să coexiste.

Dobrogea, zonă marginală și strategică a Imperiului Otoman, este antrenată efectiv în toate conflictele armate ale acestuia. Privată de dezvoltarea sa firească, rămâne secole de-a rândul locul de retragere a unor indivizi certați cu legea, locul de iernare a turmelor pentru păstoria transhumanți transilvăneni, aromâni sau bulgari, locul de stabilire temporară sau permanentă a unor grupuri umane aflate în mișcare datorită unor interese de ordin economic, de ordin religios, sau doar din cauza hazardului impus de dese războaie care se desfășoară începând cu secolul al XVII-lea.

Împrejurările istorice speciale, combinate cu mediul fizic particular, au făcut din Dobrogea un loc al contrastelor, al diferențelor generatoare de bogăție și varietate.

Totuși, nu putem să nu remarcăm formidabila capacitate de sinteză a mediului cultural autohton, reprezentat de un număr mic de creștini răspândiți într-o comunitate majoritar

musulmană până în anul 1877 și acerbia cu care se păstrează unitatea și identitatea culturală de sorginte românească conservate de satele din zona văii Dunării, precum și legătura permanentă pe care acestea o au cu teritoriile românești rămase dincolo de Dunăre, după cucerirea Dobrogei de către otomani în secolul al XV-lea.

Până la revenirea Dobrogei în granițele firești ale României, în anul 1877, aceasta este locuită de turci, tătari, cerchezi, aromâni și greci, italieni și ucraineni, germani catolici și protestanți, bulgari și ruși, ba chiar egipteni și țigani musulmani – toți refugiați sau colonizați aici în diverse perioade de timp.

Nevastă de căldărar din Dobrogea.

Femeie romă din Dobrogea.

Familie de lipoveni în ținută tradițională.

În acest context complex s-a format și a funcționat „modelul cultural” dobrogean, situat la confluența Orientului cu Occidentul, un model al interconexiunilor și al conviețuirii pe același teritoriu al unor grupuri de populații de o diversitate rar întâlnită în Europa. Această paradigmă a funcționat precum un creuzet, eliberând populația rurală a Dobrogei de fobii

naționaliste sau religioase. Din acest punct de vedere, Dobrogea este un model de conviețuire într-un peisaj cultural în permanență remodelat.

Religia, cutumele practicate, limba maternă pot fi diferite, dar teritoriul și resursele la îndemână sunt aceleași, iar gradul lor de influențare asupra habitatului este hotărâtor și unificator. Locuitorii aceleiași așezări participau împreună la diferite evenimente familiale și sărbători, chiar dacă erau de religii diferite. O turcoaică, locuitoare a unui sat dobrogean cu populație mixtă (ucraineni, turci, germani, români, rudari) a rezumat esența acestui model, al respectului cuvenit celuilalt și al buneii vecinătăți: la nunțile turcești participă neapărat și românii din care cauză se pregătesc feluri de mâncare diferite în vase diferite, știut fiind că turcii nu mâncau carne de porc. În orice caz, ne-a spus informatoarea noastră (Inf. fam. Arif Renzi, 77 ani, sat Ciucurova, jud. Tulcea), „*nuntă fără români nu se putea*”, deoarece „*trăiau împreună*” și erau prieteni.

Colaborarea etniilor obligate de istorie să împartă același spațiu geografic a promovat, în cele din urmă, o provincie pașnică în care relațiile interumane s-au îmbogățit prin transferul de informații culturale, lingvistice, economice și tehnice, care au determinat la un moment dat chiar nașterea unei provincii prospere din punct de vedere economic.

Deși populațiile stabilite aici, fie prin colonizare spontană fie dirijată de stat, au format enclave lingvistice și religioase, totuși, în timp, aceste grupuri inițial endogame au încheiat căsătorii mixte din punct de vedere etnic și confesional. Astfel, registrele primăriilor din satele mixte au scos la iveală căsătorii dintre cele mai variate: șvabii de confesiune catolică sau protestantă s-au căsătorit cu femei de religie ortodoxă, bulgăroaice sau românce, grecii au preferat bulgăroaicele „mai harnice”. Cea mai interesantă căsătorie este relevată de registrul de stare civilă al primăriei comunei Ciucurova, între un turc de religie musulmană și o nemțoaică de rit catolic.

Desigur, aceste cazuri nu sunt frecvente, endogamia etnică și confesională fiind conservată chiar și în prezent, dar ele sunt dovada acceptării de către grup a căsătoriilor mixte, în condițiile speciale create de scăderea populației, cu deosebire în timpul războaielor sau a epidemiilor. De asemenea, acestea sunt o dovadă a existenței „modelului cultural” dobrogean creat de-a lungul vremii și care este mai presus de orice un model al îngăduinței aproapelui și al respectului față de diversitate.

În Dobrogea, reprezentarea etnică este restrânsă la grupuri mici, dispersate în teritoriu, de aceea legile care guvernează alianțele matrimoniale în societățile tradiționale structurate, nu

sunt valabile aici în totalitate. Preferințele se pot exercita într-un cerc mai mult sau mai puțin larg, obligatorie fiind o singură lege imuabilă: prohibiția de a te căsători cu o rudă apropiată. De aici infinita și adesea uluitoarea varietate de combinații maritale întâlnite în această regiune. Endogamia și homogamia sunt rare în Dobrogea și se manifestă mai ales la grupuri etnice conservatoare, cum ar fi germanii, aromânii, lipovenii și populația musulmană (turcii și tătarii). Eterogenitatea acestor grupuri este de aceea mai mică decât a grupurilor de români, italieni, slavi (cu excepția lipovenilor).

Tipurile maritale dominante se oglindesc în modul de construcție al locuinței și în funcția spațiilor domestice, astfel că întâlnim locuința dublă pentru părinți și familia mezinului (moștenitoare), locuințele lungi formate dintr-un număr mare de camere caracteristice structurii familiei musulmane și locuințele cu 2-3 camere pentru familii care nu au rezidență în comun. De asemenea, coabitarea premaritală este frecventă și admisă, mai ales în prezent.

Am amintit acest aspect al modelului intercultural dobrogean în măsura în care, derulat în timpul istoric, are implicații în organizarea spațiului construit și a fizionomiei locuinței, recunoscând că influența este mai degrabă a grupului etnic (comunitar) decât a celui familial.

În prezent, populația Dobrogei este cu prioritate românească, românii fiind colonizați prin grija statului, mai ales după anul 1877, când devin majoritari, revenindu-se astfel la situația zonei de înainte de cucerirea turcească.

Casă românească din Dobrogea.

Casă germană din Dobrogea.

Casă lipovenească din Dobrogea.

Dincolo de traumatismul plecării, revenirii și adaptării la noi condiții de viață, coloniștii și autohtonii au parcurs împreună o istorie comună, îngrijindu-și pământul și practicând meseriile specifice, angajați într-un dialog care a detensionat posibilele animozități interetnice. În satele mixte ale Dobrogei, destul de numeroase, fiecare etnie și-a avut propria biserică sau geamie; unele sunt și astăzi în funcție. Identitatea culturală și etnică s-a construit astfel din cunoașterea și acceptarea eului propriu, dar și a celui alt.

Deși multe dintre etniile care au locuit aici sunt doar amintiri, Dobrogea rămâne o carte deschisă din care putem extrage cu oarecare străduință istoria adevărată a fiecărei populații în parte,

fără teama de a denatura caracterul strict românesc al regiunii și apartenența de drept la teritoriile românești, chiar dacă patru sute de ani satele au purtat mai ales nume turcești sau turcizate. Acesta a fost numai un accident al istoriei, ca multe altele. Demersul antropologic va scoate la iveală mai ales acest model de conviețuire, cu implicațiile pe care fiecare populație le-a avut în edificarea spațiului locuit și a spațiului construit (așezarea și arhitectura), recunoscând în matricea culturală românească varietatea și specificitatea fiecărui grup etnic în parte, adus în această regiune de hazardul timpului istoric, timpului social și nu în cele din urmă al timpului individual.

A vorbi despre specificul românilor, al bulgarilor, al germanilor, italienilor sau turcilor, a descrie felul în care ei se află în legătură cu baza morfologică (geografică, demografică, ecologică, instrumentară), înseamnă a vorbi de specificitate și particularitate în cadrele generalului și de o tradiție discontinuă și relativă care nu mai este transmiterea de la o generație la alta a unei moșteniri de forme culturale arhetipale, ci care se constituie târziu, în secolul al XIX-lea, din forme dinamice, pe baza cărora noțiunea de „pattern” este greu de stabilit. Tradiția în arhitectura rurală dobrogeană este, de fapt, cea care asigură continuitatea unor modele cristalizate după anul 1877, în care sunt topite elemente având o coloratură etnică decelabilă în forma generală solidară cu cea a zonelor de câmpie din țara noastră.

Tradiția de construcție în Dobrogea există doar ca raportare la modelele colportate de românii autohtoni și de cei proveniți din alte zone (Muntenia, Moldova și Transilvania), dar aplicarea ei este creatoare și liberală. Definirea a ceea ce se constituie în Dobrogea ca tradiție românească de construcție este, cu siguranță, o întreprindere mai dificilă decât pentru alte zone. Faptul că modelele constructive se cristalizează în Dobrogea în momentul în care majoritatea populației provenea din provinciile istorice românești (după anul 1877) face ca și construcțiile vernaculare dobrogene să fie încadrate unității constructive românești. Dar constatăm că, și din acest punct de vedere, Dobrogea posedă un grad mare de originalitate ce decurge mai ales din întrepătrunderea modelelor (de sorginte mediteraneană, ale Europei centrale și occidentale, balcanice, ale Orientului...) și din sinteza culturală finală. Cât este românesc în ceea ce se consideră în prezent ca tradițional este interesant, dar nu foarte important.

Pentru imaginarea a ceea ce s-a constituit ca tradiție în Dobrogea mi se pare mai semnificativ a considera că tradiție înseamnă mai degrabă „hrănirea” spirituală a generațiilor tinere, dar și menținerea deschisă a minții la noutate. Acest lucru este mult mai evident în Dobrogea unde, deși avem de-a face cu modele constructive constituite târziu și din informații culturale diverse, topite în creuzetul conviețuirii etnice în condițiile unui habitat comun și

relativ omogen din punct de vedere social, totuși nota de originalitate se menține aproape pentru fiecare sat și fiecare construcție în parte, chiar dacă este redusă la amănunte decorative sau de organizare a spațiului interior și a gospodăriei. Pentru a înțelege profunda originalitate a Dobrogei trebuie însă să accepți tipul de abordare „open mind” și mai ales să ai obișnuința obiectivării informației în limitele reale ale istoriei locului.

Variatele și complexe inserții în spațiul fizic al grupurilor etnice diverse, cu menținerea de-a lungul timpului, pe valea Dunării, a nucleului de locuire românească alimentat din toate celelalte provincii românești, a creat în Dobrogea un filigran teritorial de așezări construite în funcție de nevoia de supraviețuire, dar și de comunicare a omului.

Satele Dobrogei nu au fost niciodată comunități închise, ci au constituit „*forme de viață socială comună*” (H. Stahl), care s-a desfășurat într-un mediu cultural caracterizat de colaborarea între populații eterogene, cu origini în diverse regiuni ale Europei, dar și ale Asiei.

Perspectiva diacronică a cercetării noastre permite analiza dimensiunii temporale a dezvoltării satului dobrogean, strâns legată de cea a omului care cultivă terenul, construiește așezarea și adăpostul, transformă natura în cultură și timpul individual în timp comunitar și istoric.

Relația anthropos-ului cu natura presupune implicit și relația om-cultură, adică modalitatea de creare de către voința (și nevoia) umană a așezării, a locuinței-cămin, a câmpului cultivat. Umanizarea mediului și trăirea în ecosistem presupun implicit și trăirea în istorie. Cercul magic al colaborării cu natura și cultura este deseori rupt de tumultul istoriei, conferind Dobrogei o originalitate amprentată nu atât în construcție și așezare cât în oamenii Dobrogei, diferiți parcă de alții. Veniți din regiuni variate, europene, asiatice sau din alte provincii românești, au încă nostalgia unei „patrii” niciodată văzută, dar totdeauna simțită. Identitatea lor se construiește pe pământul Dobrogei din trăsături culturale diferite, locale și asimilate, vizibile încă în detaliile construcțiilor și în structura așezării, în fizionomie și comportament.

Unitatea de inserție teritorială diferită de cea spirituală (definită etnic, religios, cutumiar) contribuie la conturarea Dobrogei ca regiune originală. Nicăieri nu poți compara pe același teritoriu atâtea trăsături psihologice de grup oglindite în modul de locuire și amenajare a spațiului: modelul românesc al amplasării construcțiilor „*oriunde în curte*”, modelul ordonat și aliniat al germanilor și lipovenilor, modelul opulenței vizibile și orgolioase a aromânilor, modelul retragerii și apărării intimității familiale a turcilor și tătarilor. Toate aceste „modele” s-au topit în clasicul model de conviețuire dobrogean situat la granița Occidentului cu Orientul, o graniță spirituală și geografică permeabilă.

Dacă Transilvania este caracterizată de durabilitate și continuitate pe care sigur le descoperi în documente bine și ordonat păstrate, Dobrogea este, din acest punct de vedere, zona precarității, dar a unei precarități poetice, aceea a turmelor în mișcare („*bătătorită în lung și lat de turme ce nu cunoșteau nici hotar și nici cârmuire*”) (Sarry, 1905), a poveștilor cu haiduci, a memoriei bătrânilor, în care adevărul și uneori adevărul tragic al faptelor se află îmbrăcat în haina amintirii duioase.

Din memoria scrisă și orală a comunității dobrogene am căutat să extragem acele determinări culturale care au influențat modelul de locuire dobrogean și opțiunea arhitecturală, fiind evident că bogăția sau sărăcia, puterea sau starea de dependență sunt caracteristici umane care se imprimă în modelul locuinței, în fațadă, în proporții, în decor.

LOCUIREA

Teritoriul comunitar: așezarea

„Sunt trei etape principale din evoluția omenirii întregi, precum și caracteristica a trei culturi deosebite. Tătarul reprezintă vremea primelor așezări omenesti, trecerea de la pribegia nomadului la stabilitatea agricultorului. Trezește icoana vremurilor tulburi, de neconținută deznădejde și nesiguranță, când casele nu puteau fi decât bordeie, iar bucatele și comorile se ascundeau în gropi bine bătute, greu de descoperit. Satul românesc reprezintă o tranziție. Așezarea e de mai lungă durată (...). Traiul e dus mai mult în aer liber, pe ogoare și la drum. Satul nemțesc e așezarea statornică. Clipele de odihnă se petrec în spațiul larg al odăii, unde domnește ordinea și curățenia” (I. Simionescu, 1943).

Așa descria Ion Simionescu la începutul secolului, deosebirile dintre cele trei etnii – tătarii, românii, germanii – care locuiau același teritoriu reprezentând, în fond, trei etape de dezvoltare a așezării omenesti în Dobrogea, de-a lungul istoriei recente.

Nesiguranța zonei înainte de anul 1877, predominanța proprietății statului reprezentat de sultan, ca și condițiile climatice deosebite, au creat un raport particular între habitat și viața domestică desfășurată în **casa-cămin și casa-adăpost**.

Deși nu sunt diferite ca structură, familiile dobrogene contrazic imaginea clasică a familiei „întrădăcinate”. Majoritatea locuiesc demult **pe acest pământ** și în **aceste case**, dar mulți au fost obligați să migreze de mai multe ori, chiar în cursul unei generații. În aceste condiții casa este rareori investită cu acele valori puternic afective și simbolice pe care le emană

clădirile a căror posesie este atestată de mai multe generații și în jurul cărora se naște o adevărată identitate de familie și comunitară.

Populația, eterogenă, s-a aflat întotdeauna într-o relativă stabilitate, determinată de conflictele armate frecvente și violente care distrugau periodic așezările abia încheiate și determinau dislocarea grupurilor mari de oameni ce plecau spre locuri mai pașnice. La acestea se adăugau abuzurile administrației și jafurile bandelor, tolerate de dregătorii turcii (așa de exemplu expediția de răzbunare a cerchezilor musulmani în satele de creștini, Ciucurova fiind unul din multele sate jefuite în vremea războaielor cu rușii).

În aceste condiții locuirea, înainte de reîncorporarea Dobrogei în sistemul administrativ, legislativ și economic românesc, nu poate fi decât rară, în așezări mici și relativ instabile, uneori simple ogeacuri tăărăști sau câșle sezoniere ale ciobanilor transhumanți, care după aceea au constituit, este adevărat, nucleul unor sate așezate.

Rareori, până către mijlocul secolului al XIX-lea, satele, cu excepția celor românești de pe valea Dunării, sunt formate din gospodării durate pentru eternitate și din construcții trainice. Predomină mai ales bordeiul și casa cu o singură încăpere, existând dovezi că locuirea în bordeie s-a perpetuat în unele zone până către mijlocul secolului al XX-lea, fiind caracteristică populației sărace.

„Pretutindenii în aceste sate locuiau în sărăcăcioase bordeie de lut și se ocupau cu creșterea vitelor, fiindcă întreaga regiune era proprietatea statului turcesc și era foarte favorabilă pentru păstorit, având apă și iarbă din belșug” (Arbore, 1919).

Existau, desigur, și sate încheiate *„întărite prin statornicia muncitorilor de pământ”*, dar majoritatea sunt menționate ca *„sate nouă fiindcă au suferit atâtea vicistitudini în decursul vremii, a căror urmare de cele mai multe ori a fost o schimbare radicală chiar și în natura populațiunii locuitoare.”* (Arbore, 1921).

În general, hărțile¹ întocmite de-a lungul secolului al XIX-lea ne indică nu atât absența satelor, cât distrugerea acestora și devastarea gospodăriilor din cauza deselor conflicte armate care pârjoleau practic pământul Dobrogei. Toponimele românești sau turcizate susțin existența populației românești vechi, obligată de vremuri să părăsească temporar locurile de baștină și să se concentreze în locuri ferite din calea conflictelor armate sau doar a bandelor care devastau

---

¹ C. Brătescu studiasse toponimia Dobrogei pe 738 hărți ale vechii Dobroge, găsind 367 de toponime care indicau nume de sate. Vezi C. Brătescu, 1919.

ținutul lăsat în voia soartei de o administrație de ocupație prea puțin interesată de dezvoltarea reală a pământurilor cucerite, care nu constituiau decât rezerve de provizii.

Într-o primă perioadă a istoriei sale de după cucerirea otomană, rămâne caracteristică pentru habitatul rural dobrogean, organizarea în unități mici de locuire, întemeiate de populația locală, autohtonă sau provenită din alte regiuni europene (provinciile românești, Basarabia, Ucraina, Rusia, Germania etc.) sau de populația turco-tătară colonizată aici de Imperiul Otoman în diverse perioade de timp menționate în capitolul de prezentare a istoriei zonei.

Cele mai multe informații, anterioare sfârșitului de secol al XIX-lea, când se formează și se stabilizează habitatul și arhitectura tradițională dobrogeană, descriu un loc al discontinuităților peisagistice și de locuire, în care popularea și depopularea satelor au o uimitoare rapiditate și frecvență.

Dobrogea este descrisă începând cu secolul al XVIII-lea (debutul războaielor ruso-turce) și continuând, cu mici excepții, până în anul 1877, ca „*o imensă câmpie pustie, împetrișată la distanțe kilometrice de câte un sat preistoric ca întocmire, bătută de vânturi ce o usucă vara ca și iarna ca-n palmă și bătătorită în lung și lat de turme ce nu cunoșteau nici hotar și nici cârmuire*” (D. Șandru) (...) „*un véritable desert, qu'on s'étonne de rencontrer au milieu de l'Europe (...), en comptant la population des villes il n'y a guère de 300 habitants par mille carré.*” (von Moltke, 1829).

„*Nicăieri un sat, cel mult cimitire sau rămășițe de sate distruse. Un șir de dealuri la dreapta drumului, presărate cu paseri acvatice, niciodată în viața mea n-am mai văzut atât de multe potârniche adunate la un loc. Vulturi, uli, șezând pe movile vechi de morminte.*” (Păunel, 1935).

„*Când am venit io, mereai zăle și aghe dai de câți-un sat – ce sat, ia două – trii bordeie de turci, care le păre ghine când mai veneam noi...*” (Moș Stănilă, 90 de ani, sat Urluia) (D. Șandru, 1946).

Acestui aspect de depopulare i se adaugă eterogenitatea grupurilor umane în trecere sau cu stabilitate relativă, care fac din Dobrogea o aglomerație de populații, un „*véritable microcosme anthropologique, la complexité humaine à la fois européenne et asiatique*” (Pittard, 1920).

În acest peisaj construit de istorie, singura zonă de relativă stabilitate demografică și etnică, fără modificări radicale ale vetrei satelor și etno-demografiei, rămâne valea Dunării, afectată și ea în mare măsură în timpul războaielor, când populația se retrăgea în baltă sau în zonele românești

învecinate, pentru că în drumul ei armata turcească „*retrăgându-se spre interior lua cu ea toată populația, distrugea tot ce nu putea fi luat și adesea otrăvea fântânile*” (Béarn, 1828).

Conlucrarea factorilor politici, economici, sociali și culturali cu cei de ordin administrativ au schimbat total acest peisaj după anul 1877, determinând configurația nouă a habitatului rural, remodelat în conformitate cu noile interese ale statului român care, intrând în posesia unei regiuni devastate, dar importantă și economic (15.625 kmp și 225 km de litoral în anul 1877) (Bușă, 1997) și cultural (cca 40.000 de locuitori de origine română în anul 1877) (Bușă, 1997), a luat toate măsurile necesare pentru a o dezvolta și a o integra României moderne.

Noul mod de organizare a habitatului rural, dirijat de stat, a implicat măsuri administrative care au determinat o anumită formă a așezărilor dobrogene: iau naștere, în aproape toată regiunea, sate de tip adunat (cum le întâlnim și astăzi, cu mici excepții localizate în Delta Dunării sau în centrul Dobrogei) care se desfășoară în plan după o cvadratură regulată, cu preocupări pentru marcarea centrului civic unde erau amplasate școala, primăria, biserica. Cătunele dispar fiind asimilate noilor așezări compactizate.

În noile așezări, acolo unde terenul neaccidentat permite, piața este centrul către care converg străzile secundare sau principale și locul care concentrează în satele mari, în același timp și în același spațiu, producțiile locale destinate comercializării (târguri la date stabilite de calendarul religios sau de cel popular, local). Ea este, de asemenea, locul de socializare permițând celor a căror viață cotidiană se desfășoară separat, după un orar rezervat familiei și necesităților ei, să se întâlnească la primărie, la biserică, la hora satului, după orarul comunității. Această ieșire din spațiul și timpul domestic în spațiul și timpul comunității consolidează modelul de conviețuire dobrogean mai ales în satele cu populație mixtă în care, un grup relativ închis, cum este cel al populației musulmane, se deschide timpului comunitar care-i unifică pe toți prin participarea comună la marile evenimente ale satului, fie ele familiale sau religioase (nunțile, botezurile, hramuri de biserici, comemorări etc.). Faptul că mulți dintre călătorii străini au descris lăcașul de cult de la Babadag, musulman, suprapunându-l unui cult dedicat sfântului creștin Nicolae, subliniază această pașnică comuniune spirituală a satului dobrogean, în care și actualmente biserica creștină nu este deranjată de vecinătatea geamiei.

Dacă înainte de anul 1877 multe din așezări au luat naștere ca urmare a unei colonizări spontane pe vechile vetre de sat părăsite de populația în retragere din fața armatelor sau prin constituirea de sate pe vetre noi, prin defrișarea sau deștelenirea terenului, imediat după anul 1877, colonizarea Dobrogei devine o problemă organizată de stat care implantează lângă

populația locală, eterogenă, populație românească menită să îmbunătățească tabloul demografic și etnografic și să ajute la ridicarea economică și culturală a noului teritoriu revenit firesc în granițele românești.

Colonizarea cu români, impulsionată prin legi și ajutoare date celor care se stabileau aici pentru a-și construi case și a lucra pământul, va determina o creștere spectaculoasă a construcției de locuințe.

Satele de colonizare au vatra și extravilanul măsurate de inginerii hotarnici, împărțite în loturi care variază de la 3 la 10 ha. Pădurea, izlazul și apele sunt încă folosite în comun, după modelul mai vechii devălmășii, dar extravilanul se bazează pe exploatarea individuală a solului, în Dobrogea neexistând la această dată forme asociate de producție agricolă.

Satele nou înființate sau doar modernizate sunt cuprinse într-o rețea teritorială de așezări care comunică între ele prin drumuri, deși distanțele între sate se mențin destul de mari. Dobrogea este și astăzi un loc al marilor spații deschise (câmpuri cultivate, zone viticole sau pășuni) aflate între sate.

Deși după anul 1877 teritoriul Dobrogei este din nou distrus și depopulat în urma a cel puțin două războaie importante, totuși vetrele de sat rămân stabile, chiar dacă o parte a populației se retrage în zone apărate sau altă parte se repatriează (cazul coloniștilor germani din Atmagea, Ciucurova, Malcoci).

Concluzionând, putem spune că așezările rurale dobrogene se formează și se stabilizează după anul 1877, când încetează în mare măsură mișcarea de populație, zonele depopulate se repopulează prin colonizări sistematice cu veterani de război sau mocani și când tabloul ocupațional se schimbă radical, principala ocupație devenind agricultura. Structura acestor așezări a rămas relativ neschimbată până în prezent, dezvoltarea referindu-se la mărirea sau micșorarea vetrei satului în diverse perioade de timp marcate de prosperitatea sau precaritatea economică.

Teritoriul domestic: gospodăria

Definită de majoritatea cercetătorilor etnografi ca „*unitate complexă tradițional-istorică, social-economică*” (Budiș, 1996), gospodăria țărănească din Dobrogea este, ca în toate zonele României, formată dintr-un teritoriu delimitat, de obicei de formă regulată și de mărimi asemănătoare (denumit curte, bățatură = locul din fața casei) pe suprafața căruia sunt amplasate

în funcție de o multitudine de criterii, locuința ca nucleu central al vieții de familie și construcțiile anexe cu rol economic.

Documentele și relatările călătorilor străini privind gospodăria țărănească din Dobrogea înainte de anul 1877 lipsesc. Într-un teritoriu bulversat de istorie și aflat în stăpânirea unui imperiu interesat doar de exploatarea economică (tributară, fiscală), nu și de dezvoltarea gospodăriilor țărănești, acestea erau înregistrate în rarele documente doar ca plătitoare de impozite, fără a avea vreo descriere a lor.

Studiile Ancăi Ghiață (Ghiață, 1977, 1978, 1987) au scos la lumină documente administrative (*tapu, sâlname, defter*) caracteristice perioadei 1856-1873², de stabilitate economică și de creștere demografică, dovedind că în Dobrogea, deși slab populată (8 loc./km² în anul 1873) în comparație cu potențialul economic al zonei, totuși „majoritatea populației trăind în mediul rural forma baza contribuabililor” (Ghiață, 1978). Prin urmare, gospodăriile țărănești erau și unități de producție, posedând „*proprietăți imobiliare (emlik) ca mori, prăvălii, case, vii și grădini*” (Ghiață, 1978).

Și Anca Ghiață subliniază diferența între sudul și nordul Dobrogei în sensul rarefierii locuirii în nord și repartiției populației în așezări mai mari.

Conform situației statistice extrase de Anca Ghiață din registrele de impozite, în sangeacul Tulcea existau, în anul 1875, 25.999 de gospodării (incluzând și pe cele urbane) cu 87.455 de suflete (Ghiață, 1978). Cum arătau aceste gospodării nu știm, dar cu certitudine erau gospodării de agricultori și crescători de vite, angrenate într-o economie de tip agro-pastoral. După anul 1877 gospodăria, ca și așezarea, își schimbă forma și în mare măsură funcțiile, în sensul adaptării la noile cerințe ale unei economii agricole dezvoltată în detrimentul celei pastorale.

Modul de repartizare a pământului în loturi individuale aflate în posesie absolută și formele juridice moderne și europene de exploatare a solului, instituite aici de statul român, au determinat o economie bazată în primul rând pe agricultură și doar secundar pe creșterea vitelor, în speță a oilor. Acest fapt are consecințe până astăzi în ceea ce privește structura gospodăriei și dotările acesteia (clădiri, anexe). Gospodăriile sunt dispuse, în general, de-a lungul străzilor, au formă dreptunghiulară, iar în cadrul lor locuința și anexele gospodărești

---

² Din 18 februarie 1856 datează Firmanul de redresare, redactat în continuarea Hâtîșerifului din anul 1839 de la Gulkhâne care inaugura epoca Tanzimatului (a reformelor), ce deschidea drumul spre modernizarea administrativă a Imperiului Otoman. Noile reglementări, de după anul 1839, asigurau supușilor Porții, indiferent de religie „toate privilegiile spirituale și imunitățile”. Vezi Chertier, 1858 și Bușă, 1997.

sunt repartizate după criterii multiple, condiționate de climă (orientarea fațadei principale), ocupații (asigurarea accesului facil la construcțiile economice – grajduri, perdele de oi, hambare) ca și de obiceiurile de locuire ale fiecărei etnii.

Astfel vom fi totdeauna frapați de distribuția economică și ordonată a anexelor și locuinței în spațiul gospodăriei germane, de modalitatea mai neglijentă de amplasare a anexelor în cadrul gospodăriei turcești și tătărești, dar având grijă să protejeze, prin amplasarea locuinței cu spatele la drum, intimitatea familială, de amplasarea „*oriunde în curte*” prin adăugare de noi și noi construcții anexe, din gospodăria românească. Raportul care se creează între locuință și anexele gospodărești are întotdeauna logica obișnuinței de locuire a fiecărei etnii.

Frecvent întâlnite în gospodăria dobrogeană sunt cuptoarele pentru copt pâinea, sau așa numitele bucătării de vară constând dintr-un cuptor atașat unei sobe cu plită. Acestea sunt deseori adăpostite sub o aplecătoare sau chiar într-o construcție mai solidă.

Gospodăriile sunt împrejmuite cu garduri extrem de variate ca formă și materiale. Se folosesc pentru împrejmuire gardurile din scânduri, scunde sau înalte, gardurile din piatră, cu sau fără mortar, gardurile din nuiele împletite. Un tip de împrejmuire caracteristic Dobrogei este gardul de stuf și cel de ceamur. Mai nou se folosesc și gardurile de ciment, fier forjat sau cărămidă.

Menționăm în mod special fântânile, care nu lipsesc din gospodării. În unele sate fântânile sunt amplasate în centrul satului servind întregii comunități. La marginea satelor întâlnim, de asemenea, spectaculoase fântâni cu cumpănă folosite pentru adăpatul animalelor. Cele mai vechi fântâni au fost căptușite cu piatră.

Fântână cu cumpănă folosită pentru adăpatul animalelor.

În toate zonele, locul de unde se procură apa este înconjurat de o aură de mister și sacralitate. Considerate porți pe unde poate pătrunde în lumea satului nu numai binele ci și răul, ele sunt protejate ca porțile sau ușile cu însemne apotropaice.

Spațiul familial: locuința

Arhitectura rurală dobrogeană reprezentată prin locuință este rezultatul combinării pe plan utilitar (funcțional, economic, constructiv) a informațiilor culturale diverse, colportate de populații provenite din aproape toată Europa și din Asia, având confesiuni diferite și moduri de viață particulare. Toate aceste informații se topesc în creuzetul mediului geografic dobrogean cu specificități climatice și peisagistice și sunt asimilate în unitatea culturală românească pe care Dobrogea a păstrat-o indiferent de „vremile” care au dominat-o și în care s-a înscris definitiv după anul 1877.

Pe de altă parte, ambientul dobrogean, doar aparent sărac, oferă construcției o mare varietate de materiale la îndemână, aproape gratuite (lemn, lut, piatră, vegetale), care conferă diversitate și individualitate mai ales unității de locuire (casa-cămin și adăpost). Astfel că, deși constrângerile mediului și ale programelor constructive care trebuie să se înscrie în normele unor modele acceptate de comunitate și fixate de tradiție au indus oarecare monotonie și uniformitate construcțiilor așa-zise tradiționale, totuși arhitectura dobrogeană beneficiază de inovații și schimbări firești, care conferă originalitate fiecărei clădiri în parte. Aceste inovații sunt introduse de diverși actori sociali (fie ei meșteri, comanditari sau simpli utilizatori), omul manifestându-se în raport cu construcția nu numai ca membru al unui grup social și etnic ale cărui obiceiuri trebuie respectate pentru a nu se aventura în depășirea graniței impusă de „gura satului”, ci și ca individualitate, posesor al unui anumit mod de raportare la sine și la celălalt și al unui anumit nivel economic, care permite sau nu împlinirea gusturilor și „sfidarea” rutinei tradiționale.

Ca pretutindeni în lumea satului, arhitectura, fie a locuinței sau a anexelor gospodărești, este concepută ca un tot funcțional, fără a scăpa din vedere elemente estetice și de volumetrie, care conduc cel mai adesea la identificarea etniei care a utilizat-o cândva. Astfel, arhitectura țărănească dobrogeană își relevă la prima privire rolul funcțional, utilitar, de adăpost, dar și rolul social de reprezentare și identitate încorporând uneori, timid, elemente constructive sau decorative în care se regăsesc tendințele generale ale epocii exprimate de arhitectura cultă.

Intim înscrisă în peisaj, arhitectura dobrogeană dezvăluie prin materialele din care este construită, prin proporții și organizarea spațiului locuit, adaptarea omului la mediu și relația pe

care acesta o întreține cu mineralele, vegetalele, animalele, într-un echilibru care, o dată rupt, se reflectă ca o anomalie în chiar modul de a concepe și a pune în operă locuința. O astfel de anomalie generată de ruptura om-ambiant natural este reprezentată chiar de locuințele recent apărute în Dobrogea, mai ales în preajma marilor orașe, care sunt construite ignorând total relația dintre construcție și mediul natural și spiritual din care ar trebui să crească firesc.

Mediul românesc, pe deplin constituit în perioada de formare a modelelor arhitecturale perpetuate până astăzi în zonă, a fost, desigur, unul permeabil influențelor diverse venite din cele două arii culturale la întretăierea cărora se situează Dobrogea: Orientul și Occidentul. Influențele cu cea mai mare capacitate de penetrație în zonă vin însă dinspre Muntenia și Moldova și, în anumite împrejurări, din Transilvania. Acestea sunt ariile culturale care au stabilit permanent cu Dobrogea legături și schimburi culturale, prilejuite de schimburile economice și de dese mișcări de populație românească dintr-o parte în alta a fluviului, a căror amprentă o descifrăm cu oarecare ușurință în fizionomia arhitecturii vernaculare.

Casa și familia

În istoria așezărilor dobrogene s-au produs mutații considerabile începând cu anul 1878. Aceste mutații au avut consecințe directe în evoluția arhitecturii.

Una din informațiile cele mai vechi, referitoare la arhitectura anterioară anului 1878, aparține călugărului iezuit Francisc Gosciechi și este datată 1712-1714: „*Casa creștinului este mică și joasă compusă dintr-o singură încăpere*”.

După anul 1850 se înmulțesc informațiile privind locuirea în bordeie a populației românești mai ales a celei de pe malul Dunării dobrogene: „... *în satele românești se găsesc bordeie ce au înaintea lor un fel de vestibul înclinat în jos și prin care se intră în locuința luminată de o singură fereastră ce se află în fund*”.

Din anul 1864 datează descrierea locuinței cu trei încăperi: „*Locuințele erau zidite din pământ, acoperite cu paie, cu trestie sau cu pământ și aveau un mic cerdac înaintea. Interiorul era format din trei despărțeminte: sala sau tinda, servind și ca bucătărie și având un horn mare, deschis mult în afară și din care pornește soba odăii de locuit și în fine odaia de locuit*”.

Modul de organizare a spațiului familial dobrogean este diferit în raport cu alte regiuni ale țării, prin mai marea adaptare etnică. Etnia influențează în mod direct modalitatea de compunere și utilizare a spațiului locuinței. Din acest punct de vedere, familia musulmană se

deosebește categoric de celelalte etnii dobrogene, dar și în acest caz sunt vizibile influențe exterioare, ale etniilor creștine care împart habitatul cu nemusulmanii. Acest lucru este vizibil în satul Ciucurova, unde locuința turcească a luat forma celei caracteristice germanilor (elevație, proporții, decor), mai prestigioasă și mai confortabilă.

O caracteristică proprie habitatului domestic dobrogean este mai marea mobilitate a familiilor. În diverse perioade (înainte și după anul 1877, până după Al Doilea Război Mondial), familia a fost nevoită să se mute în alt loc decât cel în care își construise propria gospodărie sau revine pe vechiul amplasament să-și reconstruiască gospodăria distrusă. În prezent, această mobilitate evident mult redusă este exprimată în existența unor familii provenite din alte regiuni ale țării, îndeosebi din Moldova, care locuiesc în case care au fost părăsite de proprietari și pe care le dețin temporar. În aceste cazuri, mai vechi și mai noi pe scara timpului istoric, se manifestă oarecare precaritate a legăturii familiei cu casa-adăpost și cămin. Cele mai multe familii sunt deja „înrdăcinate” de mai multe generații, dar destule familii trăiau și trăiesc într-o temporaritate care determină neinvestirea casei cu acele valori afective și simbolice care definesc clădirile a căror posesie este atestată de mai multe generații care s-au succedat și în jurul cărora s-a format o adevărată identitate de familie și neam. În Dobrogea întâlnim multe cazuri în care amintirile bătrânilor deapănă imagini ale munților Transilvaniei sau din vechea Dobroge, astăzi a bulgarilor, din care le provine neamul.

De obicei, la cele mai multe etnii casa este ocupată de un singur cuplu. Excepție fac turco-tătarii (case lungi la care se adaugă mereu alte încăperi pentru fiecare nou fiu căsătorit) și uneori bulgarii și aromânii (case duble, pentru cuplul bătrân și cel mai mic dintre fii).

Există, de asemenea, casele duble care, de fapt, sunt două construcții distincte alipite. Cuplul tânăr locuiește în construcția mai nouă și mai frumoasă. De obicei, în cadrul familiei multiple, cuplul bătrân este cel care conduce gospodăria până la maturizarea suficientă a cuplului tânăr care preia la un moment dat conducerea gospodăriei, părinții jucând un rol secundar care se reflectă în ocuparea spațiilor mai puțin confortabile ale locuinței, cum ar fi diverse anexe transformate în spațiu de locuit pentru bătrâni.

Din bogăția tipologică a caselor dobrogene, influențate de complexitatea informațiilor culturale etnice și de modul de locuire, se desprinde cu precădere ca ilustrativ pentru multiculturalitatea și multietnicitatea dobrogeană *casa de influență balcanică*, tip devenit rar în prezent, fiind caracteristic populației bulgărești și grecești, rar folosit de alte grupuri etnice, caz în care meșterul utilizat de comanditar a avut origine bulgărească de cele mai multe ori (ex.

casa lui Dănăilă Petre din satul Topalu). Casa este supraînălțată pe pivniță, cu prispa pe una sau două laturi; în dreptul sălii prispa este combinată cu un intrând realizat prin retragerea oblică a pereților; acoperișul prispei este susținut de stâlpi de lemn ciopliți, iar la partea inferioară are parapet de scânduri traforate; acoperișul este din olane. Elevația și realizarea artistică a volumetriei și a elementelor ce alcătuiesc diversele registre constructive, rezolvarea plastic-decorativă a stâlpilor și parapetului de lemn fac din casa lui Dănăilă Petre din satul Topalu unul din cele mai armonioase exemplare întâlnite în teren. Prispa suspendată în consolă pe grinzile planșeului pivniței, rezolvarea ancadramentelor ușilor și ferestrelor, streășina lărgită prin prelungirea căpriorilor peste grinzile tavanului, învelitoarea de olane formând în dreptul intrării în beci un ieșind semicircular cu rol de protejare a scărilor de piatră ce coboară spre ușa beciului, sunt tot atâtea elemente care conferă valoarea acestui exemplar de arhitectură de influență balcanică, unul din puținele care se mai întâlnesc în prezent în teren. Deși supraînălțată pe pivniță (tinzând spre înălțimea locuinței cu două niveluri), casa are proporțiile astfel calculate, încât impresia generală este cea de orizontalitate, fără a avea masivitatea caracteristică arhitecturii din zonă.

Atunci când vorbim de arhitectura tradițională dobrogeană, este consacrată imaginea unei arhitecturi în care tendința dominantă este spre orizontalitate, firesc înscrisă într-un peisaj modelat în mii de ani, mai aproape de scara umană, dominat de spații deschise și plane, presărate cu munți erodați de vreme, ca niște accente de verticalitate moderată menite să nu deranjeze ochiul călătorului prin Dobrogea.

Totuși, în teren, cercetătorul are surpriza neașteptatei relansări a locuinței dobrogene, supraînălțată pe pivnițe masive, cu bolți din piatră semicilindrice, cu intrări marcate de arcuri în plin cintru sau doar subliniate de un decor simplu strunjit sau traforat în lemn.

La fel de impresionante și neașteptate sunt decorurile în stucatură dezvăluind nu numai știința de a construi a meșterului, dar și voința proprietarului sau a comunității (în cazul clădirilor cu rol administrativ sau religios) de a demonstra, pentru „ceilalți”, fie ei alți indivizi sau alte comunități, prestigiul celui „avut”, care dispune de putere economică și implicit de respectul societății. Mândria de a fi construit o casă erupe și din inițialele proprietarului care sunt expuse, ca elemente decorative, pe frontonul dinspre stradă sau deasupra intrării principale.

În speță, gustul pentru ornament, oricât de simplu, traducând în fapt gustul pentru frumos al proprietarului și nu rareori dorința de a epata prin bogăția personală, premisă a prestigiului în comunitatea rurală, este vizibil și în decorarea casei dobrogene, ca pretutindeni

în arhitectura populară. Acest spirit de competiție pozitivă, dar și de întrajutorare, dezvoltat la nivelul comunității rurale dobrogene nu numai între indivizi, ci și între grupuri etnice imprimă o notă de originalitate satului dobrogean și arhitecturii sale.

Dacă „frumosul în arhitectura populară este legat în primul rând de așezarea casei și, în general, a tuturor clădirilor dintr-un ansamblu, în așa fel încât ele să se încadreze firesc și pitoresc în peisajul înconjurător” (Ionescu, 1981), casa în sine (adăpost, vatră, cămin) este „centrul artei populare (...) cu podoaba ei de lemn sculptat, de scoarțe, icoane, cusături atârdate pe pereți și oale care formează un tot. O dovadă în plus că poporul român n-a fost niciodată rătăcitor; el trăiește în case, creația sa artistică e în legătură cu casa” (Panaitescu, 1979). Fiind „mărturia continuă a vieții familiale și economice a păturii rurale, ea constituie, prin urmare, capitolul cel mai însemnat din studiul civilizației populare” (Vuia, 1945).

Nu putem încheia fără a aminti un altfel de „locuire”. Alături de oamenii locurilor, așezările dobrogene sunt însoțite de așezările celor morți. Unii erau aflați doar în trecere, care s-a transformat aici în „marea trecere”, numele lor figurând doar pe crucea din cimitir, nu și în memoria locului. Găsim alături cimitire noi și vechi, ale românilor, turcilor, italienilor, slavilor, care scriu istoria satelor. Aceeași populație eterogenă se află și în așezările morților. Rădăcinile viilor nu se împletesc însă cu strămoșii de sub pământ. Rareori așezarea morților o dublează pe cea a viilor într-o curgere coerentă de neamuri. În general, cimitirele sunt dovada frecvenței mișcări de populație. Cimitirul italienilor – în satul Cataloi – și cimitirul germanilor – în satul Ciucurova – sunt doar ruine învinse și ele de timp, purtând nume care nu mai au semnificație pentru cei din sat. Conservarea lor grabnică ar fi un deziderat cerut de însăși conservarea memoriei locului, dacă nu cumva ar fi și o datorie creștinească. Din păcate, nepăsarea oamenilor și a autorităților responsabile au lăsat paragina să șteargă încet ultimele dovezi că aici au trăit într-o perfectă înțelegere cu valoare de paradigmă, turci, români, germani, ruși, ucraineni, italieni, greci, prefigurând parcă, la scara unei minuscule regiuni, Europa unită.

Bibliografie selectivă

Arbore, P. Alex., 1919. *Contribuțiuni la studiul așezărilor Tătarilor și Turcilor*, în *Arhiva Dobrogei*, II, pp. 230-231.

Arbore, P., Alex., 1921. *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ținut de hotar Dobrogea*, în *Analele Dobrogei*, II, nr. 3, iulie-septembrie, p. 357.

- Brătescu, C., 1919. *Contributions à la question de la Dobrogea*, în *La Dobrogea roumaine*, București.
- Béarn, de- H., 1828. *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie 1828*, p. 32.
- Budiș, Monica, 1996. *Structura și funcțiile gospodăriei rurale tradiționale din a doua jumătate a sec. XIX-prima jumătate a sec. XX. Arealul din sudul Carpaților Meridionali*. București, p. 4.
- Bușă, Daniela, 1997. *Comunitățile etnice minoritare din țările sud-est europene și statul lor la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. XI, Editura Academiei Române, București, pp. 1-206.
- Chertier, E., 1858. *Réformes en Turquie*, pp. 36-40.
- Ghiață, Anca, 1977. *Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIX e siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tom XV, 1, pp. 131-157.
- Ghiață, Anca, 1978. *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, comunicare la sesiunea științifică „Pontica”, Constanța.
- Ghiață, Anca, 1987. *Date noi privind istoria Dobrogei*, în *Analele Universității București*, Istorie, Anul XXXVI, pp. 150-168.
- Ionescu, G., 1981. *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, p. 110.
- Moltke, von-, Helmuth, 1928. *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829*, în *Analele Dobrogei*, p. 230.
- Panaïtescu, P.P., 1979. *Introducere în istoria culturii românești*. București, p. 169.
- Păunel, E., 1935. *Calea dunăreană și Dobrogea lui Grillparzer în anul 1843*, *Analele Dobrogei*, XVI.
- Pittard, E., 1920. *Les peuples des Balkans. Geneve et Paris*, p. 11.
- Sarry, C.N., 1905. *Transilvănenii*, Dobrogea Jună, I, nr.16.
- Simionescu, I., 1943. *Pitorescul României. Vol. I. Între Dunăre și Mare*. Ediția a-V-a, București.
- Șandru, D., 1946. *Mocanii în Dobrogea*, Inst. de Istorie Națională, p. 29, p. 149.
- Vuia, R., 1945. *Satul românesc din Transilvania și Banat*, Cluj, p. 9.

